

DOI
УДК 336.1:336.2

Абрамова Алла Сергіївна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3364-8316>

НЕОБХІДНІСТЬ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Актуальність дослідження визначена необхідністю розвитку інституційного середовища реформування податкової системи України в умовах фінансової нестабільності. Метою статті є обґрунтування теоретико-практичних аспектів розвитку інституційного середовища модернізації податкової системи. Гіпотезою дослідження є середовище функціонування податкової системи. Аналіз підтверджує гіпотезу та визначає проблемні питання. Оригінальність дослідження представлена аналізом податкової системи, процесів адміністрування у цілях оцінки поточного стану, визначення трендів зарубіжного досвіду трансформації податкових систем через інституціональні механізми. Наукова новизна презентує інституційні вектори модернізації податкової системи. Перспективи досліджень визначаються заходами, інструментами формування та функціонування інституційного середовища модернізації податкової системи України.

Ключові слова: фінансова нестабільність, податкова система, платники податків, органи ДПС, інституційне середовище.

Alla Abramova

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance and Credit,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*

NECESSITY OF DEVELOPING AN INSTITUTIONAL ENVIRONMENT FOR MODERNISING THE TAX SYSTEM IN THE FACE OF FINANCIAL INSTABILITY

The relevance of the study is determined by the need to develop the institutional environment for reforming the tax system of Ukraine in conditions of financial instability. The tax system is a leading component of financial support and stability of the country's economy and therefore requires special management approaches. The article is aimed at substantiating the theoretical and practical aspects of the development of the institutional environment as the basis for the modernization of the tax system of Ukraine in the context of modern challenges. The study was carried out on the basis of a system of methods of induction, deduction, analysis, synthesis, graphic method and generalization. The main hypothesis of the study is the complex environment of the functioning of the tax system under the influence of a complex of influence factors. The presented analytical results confirm the hypothesis and determine the list of problematic issues. In particular, the tax system of Ukraine in crisis conditions demonstrates stability, but this is mainly achieved through emergency and external financing. Its structural weakness is manifested in the instability of tax revenues in wartime, in particular due to the temporary loss of part of economically active territories and enterprises, an increase in the level of tax burden, problems of tax and fee administration, tax evasion, insufficient institutional trust between the state and the taxpayer, which negatively affects tax discipline. The originality of the study is realized through a systematic analysis of the tax system and the basic processes of tax administration, which provides an adequate assessment of its current state, as well as identifying trends in advanced foreign experience in the field of transformation of tax systems through institutional mechanisms. The scientific novelty lies in the declared key strategic institutional vectors of modernization of the tax system. Prospects for further research are determined by the detailing of measures and selection of effective tools for the formation and functioning of the institutional environment for the modernization of the tax system of Ukraine.

Keywords: financial instability, tax system, taxpayers, the State Tax Service Authority, institutional environment.

Постановка проблеми. Розвиток інституціонального середовища модернізації податкової системи в умовах необхідності адаптації та ефективного реагування на фінансову нестабільність, потужні глобалізаційні виклики, є глибоким та актуальним

питанням належного рівня функціонування та розвитку національної економіки. Податкова система, будучи провідним інструментом формування фінансових ресурсів держави, виконує і ряд не менш важливих функціональних завдань, пов'язаних

з фінансово-економічним регулюванням господарської діяльності, перерозподілом доходів та забезпечення соціальної стабільності. Заявлені аргументи визначають необхідність гарантування економічної безпеки держави на засадах перегляду ключових правил функціонування вітчизняної податкової системи.

Комплекс принципів, організаційних формувань, норм та механізмів взаємовідносин органів державної влади, платників податків та інших суб'єктів визначають сферу інституційного середовища модернізації податкової системи, яка спроможна забезпечити існування стійкої, прозорої та відкритої податкової системи, яка незважаючи на циклічність розвитку, фінансові виклики та протиріччя. Дані підходи зумовлюють актуальність наукового обґрунтування інституційного посилення модернізації податкових відносин та взаємодій. Виділення заявленої проблематики дозволяє чітко виявляти слабкі сторони податкової архітектури, а головне проектувати напрями її реформування з урахуванням національних особливостей та передового зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичних підходів, емпіричної оцінки та практичних рекомендацій удосконалення податкової системи та її інституційного середовища були і є об'єктом досліджень значної чисельності науковців і практиків. Так, вітчизняні науковець Гурбич Д. [5, с. 49] виставляли акценти на потребі реформування інституційної податкової складової, зокрема в умовах нестабільності. Буряк М. [2, с. 19] визнавав довіру і податкову дисципліну як основний підхід ефективного оподаткування. Комплекс інститутів, зокрема KSE, CASE Україна, OECD, USAID [9; 10; 12] періодично формують рекомендації стосовно тотальної цифровізації органів ДПС, податково-центричного підходу. Сахілова І. [4, с. 116] досліджував проблеми податкового адміністрування в умовах фінансово-економічних коливань та невизначеностей. Ткач Т. [8, с. 36] приділяє увагу реформуванню податкової системи в інтеграційних умовах, Гречко А. [4, с. 113] – інституційним механізмам оподаткування фізичних та юридичних осіб). Міжнародні науковці та практики, зокрема Д. Норт [7, с. 58] презентує методологічну основу аналізу податкової модернізації з інституційною перспективою, Д. Аджемоглу [7, с. 128] висвітлює інститути як базу гарантування стратегічної фінансової стійкості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджувана проблематика є актуальною протягом усього періоду незалежності України, безупинно розробляється науковцями, практиками та є політичними ініціативами, забезпечуючи результативність управлінських заходів. Однак, удосконалення потребують наступні слабкі сторони, зокрема, недостатня адаптивність інституцій до кризових умов, недостатньо розвинута система стра-

тегічного планування, труднощі протидії ухилення від оподаткування, недостатній рівень цифровізації управлінських процесів та участі громадського суспільства, вплив міжнародних інституцій тощо. Заявлені проблемні питання вимагають подальших управлінських розробок, нормативних змін та якісного публічного обговорення.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад та практичної необхідності розбудови інституційного середовища як ключового чинника модернізації податкової системи України в умовах фінансової нестабільності та визначити пріоритетні напрями її реформування з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституціональний підхід до вивчення соціально-економічних процесів, у тому числі розвитку та удосконалення функціонування податкової системи, ґрунтується на визначальній ролі формальних (закони, нормативні акти, процедури регулювання) і неформальних (традиції, норми поведінки, рівень довіри в суспільстві) інститутів, комплексний взаємовплив яких забезпечує стійкість та ефективність національної економіки. Саме у контексті податкової системи це означає, що варіація ставок податків і зборів чи адміністрування зокрема, не гарантує очікуваного результату, якщо відсутня ефективна інституційна підтримка та узгодженість інтересів визначальних суб'єктів інституційного середовища.

У сучасному економічному дискусії (неоінституціоналістичний підхід Д. Норта, Д. Ачемоглоу [7]) існує переконання, що стійке економічне зростання можливе лише за наявності ефективно функціонуючих інститутів, здатних гарантувати захист прав власності, передбачуваність регуляторної політики та належний рівень спроможності уряду. Податкова система як структурний елемент інституційного ландшафту, нерозривно пов'язана з якістю правозастосування, ефективністю антикорупційних механізмів та схем ухилення від оподаткування, ступенем довіри населення та платників податків до органів державної влади.

Зважаючи на це, схильні вважати, що інституціональний підхід до функціонування та реформування податкової системи базується на наступних фундаментальних основах (рис. 1).

Якісний інституційний дизайн визначає рівень ефективності взаємодії державних органів влади, платників населення та інших зацікавлених суб'єктів, прозорість та чесність відносин, їх підзвітність. Стабільність та передбачуваність податкової політики гарантує якість стратегічного управління, а ефективність системи податкового адміністрування та мотиваційні настрої платників податків вибудовують інститут довіри та прямо визначаються якістю податкової культури. У цьому контексті оновлення податкової системи не може обмежуватися лише нормативними змінами, а потребує глибшого впливу на інституційну складову, що створює сприятливі

умови для добровільного виконання податкових зобов'язань, скорочення неформального сектору та підвищення ефективності реалізації податкової політики. Тому, вважаємо, що методологічним підґрунтям цього аналізу є інституціональний підхід, що дає змогу виявити фундаментальні причини дисфункцій податкової системи та запропонувати комплексні механізми її реформування з урахуванням соціально-політичного контексту та культурної специфіки.

Вітчизняна податкова система, функціонуючи у тривалому, системно складному та нестабільному фінансово-економічному середовищі, посиленому світовою глобалізацією та міжнародним фінансовим втручанням, досить результативно витримує впливи факторів зовнішнього (військовий конфлікт, нестабільність на світових ринках, порушення міжнародної логістики) та внутрішнього характеру (хронічний дефіцит бюджету, погіршення інвестиційної активності, валютні коливання, посилення тінізації економіки тощо). У цих умовах податкова система змушена балансувати між двома протилежними векторами: необхідністю акумулювати ресурси на оборону сферу та соціальні зобов'язання і водночас підтримувати економічну активність, уникати надмірного податкового тягаря та створювати умови для стабілізації економіки.

Наявність системних дисбалансів і функціональних обмежень розвитку податкової системи аргументується наступним аналізом показників ефективності її функціонування (рис. 2).

Дані рис. 2 свідчать про нестабільність функціонування національної податкової системи, визначену дією системи факторів впливу (військова агресія росії та наступна фінансова нестабільність, порушення функціонування промисловості та інших сегментів національного господарства, релокація бізнесу, вимушена внутрішня та зовнішня міграція, порушення операцій у сфері ЗЕД, інфляційні шоки, валютні коливання тощо). Загалом, можна

стверджувати про позитивні тенденції податкових надходжень, за винятком 2022 року, коли надходження, у більшій мірі, забезпечувалися за рахунок надзвичайного зростання імпортного ПДВ, податку на доходи фізичних осіб-військовослужбовців та військового збору. Загалом, у 2022 році можна заявити про неспроможність податкової системи самостійно забезпечити необхідні оборонні та соціальні потреби, що зумовило наступне міжнародне фінансування. Вже у 2023 році зростання податкових надходжень забезпечено за рахунок інфляційних впливів та часткового відновлення бізнесу. Загалом, приріст 2024 року у порівнянні з 2020 становив 183,7%. Орієнтовна структура податкових платежів була наступною: ПДВ (43%), податку на доходи фізичних осіб (22%), податку на прибуток (9%), акцизного податку та рентних платежів (6%).

Коефіцієнт збирання податкових платежів свідчить про виконання планових показників податкових надходжень, зокрема про результативність поточного податкового планування – протягом досліджуваного періоду показник визначений на рівні 100,35-115,39. Фіскальна значимість податкової системи виражається питомою вагою податкових надходжень у структурі ВВП і протягом 2020-2024 років характеризувалася однаковим рівнем – 29,8% у 2020 та 30,6% у 2024 році з найвищим значенням 34,7% у 2022 році. Проте, важливим питанням забезпечення повноти податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів держави визнано існування та динамічний приріст обсягів податкової заборгованості – з 104,97 млрд. грн. у 2020 році до 175,74 млрд. грн. або на 167,4%.

Доповнюють дані функціонування податкової системи показники адміністрування податків (рис. 3).

Дані рис. 3 засвідчують негативні тенденції зменшення чисельності суб'єктів бізнесу в Україні – з 3,64 млн. у 2020 році до 3,5 млн у звітному,

* Ф – формальні інститути, НФ – неформальні інститути

Рис. 1. Фундаментальні основи інституційного підходу
реформування податкової системи

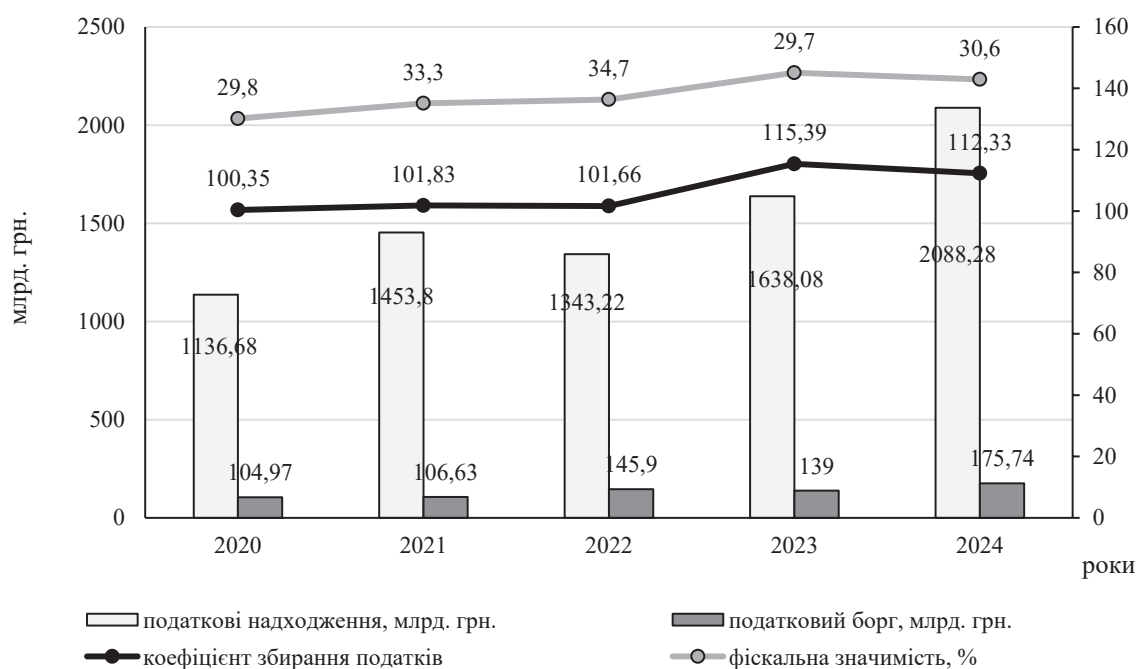

Рис. 2. Динаміка базових показників функціонування податкової системи України у 2020–2024 роках

Джерело: розраховано автором за даними ДПС України [1]

з найвищим показником у 2023 році – 3,79 млн. платників податків – фізичних та юридичних осіб. Основні причини їх зменшення стосуються платників ПДВ, міграції, а головне – регуляторних змін, які стосувалися відновлення правил оподаткування довоєнного періоду та зняття мораторію на податковий контроль. Також, відзначимо результати проведення багатогранної реформи органів ДПС України, у результаті якої з 560 податкових органів у 2020 році наприкінці 2024 функціонувало лише 358. Проте таке становище не лише не погіршило результативні показники діяльності, а навпаки – завдяки тотальним процесам автоматизації та цифровізації, максимальної цифрової взаємодії з іншими структурними одиницями державної влади забезпечили приріст результативних показників (впровадження електронних сервісів адміністрування податків, автоматизація процесів звітності, експериментальне застосування ризик-орієнтованого підходу до податкових перевірок).

Неоднозначними були тенденції прийнятих законодавчих змін у вигляді пропозицій до законів та пропозицій щодо впливу показників законопроектів на показники бюджету, ініційованих органами ДПС України (від 48 у 2020 році до 59 у звітному). Інша значна їх частина перебуває на стадії коригування та публічних слухань та стосуються питань удосконалення функціонування податкової системи, податкових відносин та процесів адміністрування тощо. Питанням, яке потребує постійної уваги є тінізація економіки та податкових відносин. Нажаль, ґрунтовний аналіз даного

питання здійснити якісно неможливо, у зв'язку з тим, що Міністерство економіки України з початку повномасштабного вторгнення зупинило публічне представлення даних, однак неформально мова йде про 35-40% тіньового бізнесу, що провокує значне недоотримання податкових надходжень до бюджетів України [13].

Податкова система залишається вразливою до політичного втручання, непослідовної правової бази та недостатньо прозорих процедур. У зв'язку з цим, вважаємо, що існуючі зміни податкового поля залишатимуться фрагментарними без якісної інституційної бази та її постійної модернізації, спрямованої на зміцнення фіскальної стійкості, зниження рівня тінізації економіки та відновлення довіри до податкової політики, адже нехтування роллю інституційних чинників призводить до низької ефективності реформ, обмеженої адаптивності системи до нових викликів та втрати довіри серед ключових стейкхолдерів.

Вважаємо, що основою інституційної інфраструктури податкової системи повинні стати наступні складові елементи:

- 1) якість управління, яка визначає ступінь прозорості, підзвітності та передбачуваності дій органів ДПС України;
- 2) регуляторна стабільність, що забезпечує довгострокове планування для економічно активних суб'єктів;
- 3) антикорупційний потенціал, який впливає на довіру до державних органів та зменшує транзакційні витрати податкової системи;

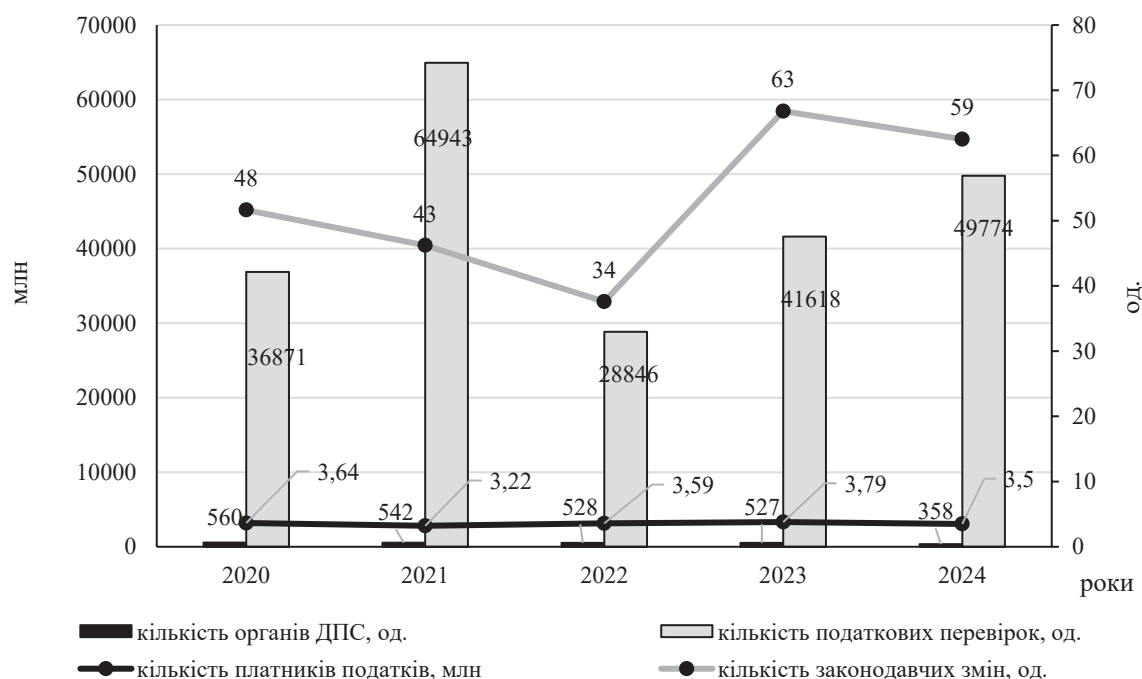

Рис. 3. Динаміка окремих показників адміністрування податків і зборів в Україні у 2020-2024 роках

Джерело: розраховано автором за даними ДПС України [1]

4) здатність інституцій навчатися та адаптуватися, особливо в умовах кризи, коли потрібне гнучке прийняття рішень.

В умовах фінансової нестабільності важливого значення набувають так звані інституційні буфери – здатність податкової системи адаптуватися до змін, не втрачаючи своєї цілісності. Це стосується, зокрема, системи адміністрування податків, функціонування судової системи у податкових спорах, процедур оскарження тощо. Слабкість цих сфер призводить до неформалізації відносин, поширення тіньових практик та девальвації податкової дисципліни.

Інституційна довіра, яка є двостороннім процесом, також має значний вплив. З одного боку, держава очікує від платників податків сумлінного виконання своїх зобов'язань, а з іншого – платники податків очікують справедливого, рівного та недискримінаційного ставлення до себе. Якщо цей баланс порушується, виникає податковий опортунізм, який підриває основу бюджетних надходжень.

Емпіричні дослідження перехідних економік підтверджують, що успішними є лише ті податкові реформи, які супроводжуються інституційним зміцненням, інклюзивними процесами прийняття рішень та чіткою податковою стратегією. Оскільки Україна прагне до європейської інтеграції, вона повинна інтегрувати ці фактори в архітектуру своїх реформ, оскільки інституційна якість податкової системи є основою її адаптивності, довгострокової стійкості та легітимності. Успішним прикладом формування якісного інституціонального податко-

вого середовища є країни ЄС та Скандинавії, які не лише досягли високого рівня прозорості та передбачуваності податкової політики, але й інституційної спроможності для ефективного адміністрування, інновацій та соціальної легітимності податкової системи при збереженні податкового суверенітету. Успіх реформ у країнах Центральної та Східної Європи визначений впровадженням комплексного електронного адміністрування (е-інвойси, е-звіти, реєстри ризиків), ефективного вирішення податкових спорів незалежними податковими судами, а також участю громадськості в оцінці податкових новацій через механізми зворотного зв'язку. Скандинавські країни (Швеція, Данія, Норвегія) традиційно є прикладом високої податкової дисципліни та добровільної сплати податків, що пояснюється високим ступенем суспільної довіри до державних інституцій, прозорим використанням бюджетних коштів та суворими, але справедливими заходами контролю [11].

Дослідивши проблематику заявленого питання, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на наступних положеннях. Стратегічний розвиток вітчизняного інституціонального середовища функціонування податкової системи потребує якісних змін правових, управлінських, культурних складових компонентів податкового середовища з метою формування міцної основи ефективної та легітимної податкової системи та політики. Вважаємо, що інституціональна модернізація в Україні повинна визначатися заходами:

1. Посилення інституційної автономії та професіоналізації органів ДПС України шляхом створення стійкої та незалежної інституції з чітко визначеними повноваженнями, високими стандартами прозорості та підзвітності. Особливу увагу слід приділити професійному розвитку персоналу, впровадженню антикорупційних механізмів (на сьогодні вже реалізується «Антикорупційна програма ДПС на 2023–2025 роки») [1] та зменшенню політичного впливу на податкові органи.

2. Постійна діджиталізація податкових процедур як інструмент зміцнення довіри через механізм повної інтеграції цифрових платформ адміністрування податків (електронні податкові декларації, електронні податкові перевірки, аналіз великих даних), що у перспективі мінімізує взаємодію з чиновниками, знижуючи рівень корупційних ризиків та умовить підвищення зручності для платників податків.

3. Відкриті бюджети, громадський моніторинг податкових надходжень і витрат та громадський контроль за використанням коштів можуть стати основою для посилення податкової дисципліни, гарантуючи вищий рівень податкової прозорості та підзвітності. Необхідно розглянути можливості розширення функцій Рахункової палати та незалежних аналітичних центрів у відносинах контролю.

4. Нарощування рівня податкової культури засобами освітніх та інформаційних платформ, заходів та діяльності фахових установ задля формування позитивного ставлення до податкових зобов'язань, систематичного підвищення обізнаності громадян про цілі та функції оподаткування, включення до освітніх програм фінансової грамотності, проведення комплексних інформаційних кампаній [14].

5. Запровадження консультаційних механізмів бізнес-асоціаціями, участь громадських організацій у розробці змін до податкового законодавства, періодичні опитування платників податків щодо ефективності податкової політики дозволяють використовувати цю демократичну та легітимну податкову систему.

6. Гармонізація національного податкового законодавства з правом ЄС не лише задля наближення

до європейських стандартів, але й для використання інституційних механізмів захисту прав платників податків, законодавчих процедури та незалежного нагляду.

Заявлена аргументація визначає пріоритетну необхідність розвитку інституційного середовища для модернізації податкової системи України задля її адаптивності, стабільності та здатності протистояти викликам фінансової нестабільності. Реалізація справді ефективної, справедливої та соціально прийнятної податкової політики можлива лише за умов глибоких інституційних змін.

Висновки. Отже, необхідною передумовою модернізації податкової системи України, особливо в умовах фінансової нестабільності та зростання фінансових ризиків виступає розвиток інституційного середовища. Аналіз теоретичних засад інституційного підходу показав, що ефективність податкових реформ безпосередньо залежить від якості інститутів – формальних та неформальних стандартів, що визначають взаємодію держави, платників податків та суспільства у цілому. Досліджений стан розвитку податкової системи України демонструє наявність значних викликів, пов'язаних із нестабільністю податкових надходжень, тінізацією економіки, слабкістю адміністрування та низьким рівнем довіри. Але навіть за складних обставин відбуваються позитивні зміни цифровізації податкових процесів та впровадженні нових методів управління. У контексті міжнародного досвіду аргументовано, що стійкі податкові системи формуються на основі якісного інституційного середовища, реалізованого прозорим управлінням, ефективною комунікацією з громадянами, цифровими технологіями тощо. Для України основними векторами модернізації повинні стати: професіоналізація податкових органів, безупинне впровадження передових цифрових послуг, підвищення прозорості, формування податкової культури та європейська інтеграція правових стандартів. Наступне реформування податкової системи України повинно здійснюватися через побудову спроможного, адаптивного та довірилого інституційного середовища, яке забезпечить фінансову стабільність, економічну ефективність та соціальну справедливість.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітичні огляди адміністрування податків. URL: <https://tax.gov.ua/>
2. Буряк М. Довіра як інституціональний чинник ефективного оподаткування. *Фінанси України*. 2022. № 10. С. 17–26.
3. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму. Київ : Либідь, 2002. 392 с.
4. Гречко А. Аналіз змін інституційного механізму оподаткування фізичних та юридичних осіб в Україні. *Економічний вісник НТУУ "КПІ"*. 2023. № 15. С. 112–119.
5. Гурбич Д. Інституціональне забезпечення податкової політики в умовах кризових викликів. *Економіка та держава*. 2023. № 6. С. 48–53.
6. Концепції податкової політики. URL: <https://mof.gov.ua/uk>
7. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ : Основи, 1997. 320 с.
8. Ткач Т. Трансформація податкової системи України в умовах євроінтеграції. *Universum: економіка та право*. 2023. № 2(67). С. 35–40.
9. Оцінка ефективності української податкової системи та рекомендації щодо її реформування. URL: <https://case-ukraine.com.ua/>

10. Fiscal Governance under Pressure: Ukraine's Institutional Readiness for Tax Reform. URL: <https://case-ukraine.com.ua/>
11. Institutional Framework for Modern Tax Systems in Crisis Conditions. URL: <https://ec.europa.eu>
12. Tax Administration 2022: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. URL: <https://www.oecd.org>
13. Taxpayer trust and compliance in Ukraine: Research Summary. URL: <https://www.kcl.ac.uk/kri/assets/taxpayer-compliance-and-ukraines-recovery-english-2023.06.01.pdf>
14. Як змінити податкову культуру в Україні. URL: <https://voxukraine.org/>

REFERENCES

1. Analitichni ohliady administruvannya podatkov [Analytical reviews of tax administration]. Available at: <https://tax.gov.ua/> (accessed 11 April 2025) (in Ukrainian).
2. Buriak, M. (2022). *Dovira yak instytutsionalnyi chynnyk efektyvnoho opodatkuvannia* [Trust as an institutional factor of effective taxation]. *Finance of Ukraine*, 10, 17–26.
3. Viliamson, O. (2002). *Ekonomichni instytutsii kapitalizmu* [Economic Institutions of Capitalism]. Kyiv : Lybid, 392 s.
4. Hrechko, A. (2023). Analiz zmin instytutsiinoho mekhanizmu opodatkuvannia fizychnykh ta yurydychnykh osib v Ukraini [Analysis of changes in the institutional mechanism of taxation of individuals and legal entities in Ukraine]. *Ekonomichniy visnyk NTUU "KPI"*, 15, 112–119.
5. Hurbych, D. (2023). Instytutsionalne zabezpechennia podatkovoi polityky v umovakh kryzovykh vyklykiv [Institutional support of tax policy in conditions of crisis challenges]. *Ekonomika ta derzhava*, 6, 48–53.
6. Kontseptsii podatkovoi polityky [Tax policy concepts]. Available at: <https://mof.gov.ua/uk> (accessed 29 April 2025) (in Ukrainian).
7. Nort D. (2000). *Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and functioning of the economy]. Per. z anhl. Kyiv: Osnovy, 198 s. (in Ukrainian)
8. Tkach, T. (2023). Transformatsiia podatkovoi systemy Ukrainy v umovakh yevrointegratsii [Transformation of the tax system of Ukraine in the context of European integration]. *Universum: ekonomika ta pravo*, 2(67), 35–40.
9. Otsinka efektyvnosti ukrainskoi podatkovoi systemy ta rekomendatsii shchodo yii reformuvannia [Assessment of the effectiveness of the Ukrainian tax system and recommendations for its reform]. Available at: <https://case-ukraine.com.ua/> (accessed 05 May 2025) (in Ukrainian).
10. Fiscal Governance under Pressure: Ukraines Institutional Readiness for Tax Reform. Available at: <https://case-ukraine.com.ua/> (accessed 11 May 2025) (in Ukrainian).
11. Institutional Framework for Modern Tax Systems in Crisis Conditions. Available at: <https://ec.europa.eu> (accessed 14 May 2025) (in Ukrainian).
12. Tax Administration 2022: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. Available at: <https://www.oecd.org> (accessed 09 May 2025) (in Ukrainian).
13. Taxpayer trust and compliance in Ukraine: Research Summary. Available at: <https://www.kcl.ac.uk/kri/assets/taxpayer-compliance-and-ukraines-recovery-english-2023.06.01.pdf> (accessed 02 May 2025) (in Ukrainian).
14. Yak zminyty podatkovu kulturu v Ukraini [How to change the tax culture in Ukraine]. Available at: <https://voxukraine.org/> (accessed 05 May 2025) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 15.05.2025